

ДІТИЩЕ ДПУ

До витоків обновленського руху в Україні

Про православну церкву за радянських часів створено чимало міфів. Один із них про обновленський рух. Він трактувався як такий, що одержав розвиток у зв'язку з антирадянською позицією, зайнятою патріархом Тихоном та реакційним духовенством у ставленні до молодої соціалістичної держави. Криза довіри релігійних мас до духовних пастирів, розпочалася давно і посилилася начебто кризою церковного керівництва, вихід із якої можна було шукати лише шляхом політичної переорієнтації Російської православної церкви. Ні патріарх Тихон, ні його найближче оточення не були здатні здійснити таку переорієнтацію. Церква відчувала потребу у діячах, які не заплямували б себе безпосередніми зв'язками із контрреволюційними силами. Такими реформаторами стали обновленці, котрі вважали, що православну церкву слід «негайно перевести на позицію лояльності щодо радянської влади і розпочати цей процес необхідно із усунення від керівництва церквою патріарха Тихона, реорганізації церковного управління та модернізації всього релігійно-церковного комплексу. Перебування патріарха під слідством (нібито за опір вилученню церковних цінностей – *Авт.*) було сприйнято ними як сприятлива умова для початку реформаторської діяльності»¹.

Більш об'єктивним видається погляд В.Алексєєва, який вбачає причини виникнення обновленського руху у бажанні тодішнього партійно-державного керівництва Радянської Росії бачити на чолі православної церкви абсолютно лояльне у ставленні до радянської влади та уряду духовенство. «Такий варіант був цілком можливий, — підкреслює В.Алексєєв, — бо ВНК, а згодом ОДПУ уже кілька років «працювали» із групою православного духовенства у Москві та Петрограді, яка була незадоволена власним становищем у РПЦ, їй здавалося, що з нею несправедливо обходяться, утискають, не висувають. Ця група порівняно молодих священнослужителів, які майже не встигли себе «скомпрометувати», як тодішні ієрархи «трепетним служінням царизму», наполегливо поривалася до влади у РПЦ, розуміючи, що їм може це вдатися тільки за допомогою властей при дискредитації авторитету церковної ієрархії на чолі з патріархом»².

Головним об'єктом їхньої критики став патріарх, якого звинувачували у промонархічних настроях, саботажі урядових заходів, закликах віруючих до невиконання постанов та розпоряджень властей, у протидії вилученню церковних цінностей тощо.

Незважаючи на малочисельність кожної з трьох груп (а саме вони склали основу обновленського руху) уже з кінця березня 1922 року газети часто друкують інтерв'ю з реформаторами, їм надаються великі можливості

для виступів перед широкою аудиторією тощо. Правоохоронні органи «допомогли» спровокувати кілька виступів віруючих на ґрунті вилучення церковних цінностей, які використали для звинувачень патріарха та місцевого духовенства у контрреволюційності, у зв'язках із білогвардійщиною.

2 травня 1922 р. митрополит О.Введенський та його однодумці зажадали від патріарха Тихона, який уже перебував під домашнім арештом, зречення від престолу, а 14 травня «Правда» опублікувала звернення до віруючих із засудженням дій Тихона та із проханням провести Помісний собор. Так започаткувався обновленський рух. ЦК РКП(б), політбюро, уряд не випускали із поля зору діяльність Вищого Церковного Управління обновленців, підготовку собору, котрий розпочав свою роботу 29 квітня 1923 року у Москві.

В Україну обновленський рух проник, найімовірніше, влітку 1922 року. Його парафії одразу ж опиняються під захистом партійно-державної верхівки, органів ДПУ республіки. Позицію ЦК КП(б)У, а відтак і уряду, щодо релігії та церкви чітко окреслив у листі губкомам партії від 8 липня 1922 року секретар ЦК Д.Мануїльський. Критикуючи партійні організації за слабку роботу по вилученню церковних цінностей, він наголошував, що слідом за цією акцією необхідно зробити наступний крок. На думку Д.Мануїльського, «розклад церкви у нас має піти двома шляхами: з одного боку, у загально федеративному масштабі щодо панівної російської екзархічної церкви шляхом виділення з неї обновленських елементів. З другого боку, нам належить звернути особливу увагу на розкол самої оновленої автокефальної церкви, яка є політичною фортецею петлюрівщини. Ми мусимо розпочати кампанію за виділення із цієї останньої тих верств духовенства, які засуджують петлюрівський рух та стоять на ґрунті визнання соціальних і політичних завоювань Жовтневої революції»³.

Отже, всіляко заохочуючи обновленців, підтримуючи їх, власті одночасно спрямували свої зусилля проти того духовенства, яке залишилося вірним патріархові Тихону. Першою жертвою став екзарх України, митрополит Михаїл. Відомо, що екзарх займав лояльні позиції щодо радянської влади. Цікаву характеристику дають йому самі співробітники ДПУ: «Живе він, майже не подаючи ознак архіпастирського служіння... Ставлення його до справ управління залишається завжди незмінним. Воно впливає із внутрішніх властивостей його натури, яка являє собою яскраво виражений зразок споглядального, а не активного характеру. Людина глибоко релігійного настрою, замкнена у собі, молитвеник і чернець. За покликанням він, природно, приділяє лише незначну увагу... практичним діловим питанням. Лаврська братія (ченці Києво-Печерської лаври – *Авт.*) любить його за простоту, доброту... Церковні кола, віддаючи належне його особистим якостям, докоряють

йому за безініціативність, неавторитетність та безгласність у справах управління”⁴.

Не маючи документальних даних, висловимо припущення: поки екзарх Михаїл займав помірковану позицію щодо обновленців, які були представлені у Києві головним чином течією “Жива церква”, він влаштував владу. Але так тривати довго не могло. Тому коли екзарх не висловив їм підтримки, почалися переслідування: його було усунено з посади, а згодом і заарештовано.

У листі від 13 грудня 1922 року на адресу Київського єпархіального з'їзду прихильників «Живої церкви» він з боєм писав про незгоди, які переживає церква, про необхідність пошуку шляхів до оновлення церковного життя. У той же час екзарх засудив самовільне зібрання духовенства, яке проголосило себе з'їздом, і наголосив: «Цим свавіллям порушені основні канони церкви. Потім ви, отці і браття, з'явилися у Київ як особи необрані й неуповноважені від духовенства та мирян тих повітів, де служите. Нарешті, ви не можете вважати себе представниками духовенства та мирян усієї Київської єпархії, оскільки з'явилися лише з двох-трьох вікарійних округів єпархії. Отже, у вас немає підстав називати ваші збори єпархіальним з'їздом.

А тому, якщо ви дійсно перебуваєте у канонічному спілкуванні із своїми єпископами і бажаєте залишитись у ньому, а також — якщо бажаєте оновлення та упорядження церковного життя на основі вчення Ісуса Христа, святих апостолів і церковних канонів, та благаю вас, послухайте мене та побратимів моїх, Київських єпископів, припиніть ваші засідання, поверніться у свої парафії, а потім всі молитимемось і чекатимемо, коли Господь увінчає успіхом наші намагання виклопотати у державній владі дозволу на скликання... канонічних з'їздів усієї Київської єпархії та усієї України»⁵.

23 січня 1923 року ВЦУ надіслало екзархові Михаїлу листа про усунення його від управління та вислання на проживання у м. Холмогори Архангельської губернії. Одночасно у пресі публікувалися статті, котрі компрометували архієрея.

Справжні причини подібних безпідставних звинувачень розкриваються в інформації таємного співробітника ДПУ, де мовиться, що митрополит Михаїл є перешкодою на шляху діяльності «Живої церкви». 25 січня 1923 року проти нього було порушено кримінальну справу. Слідчий ДПУ вбачав склад злочину громадянина Єрмакова М.Х. у тому, що, «проживаючи на території УСРР, він не тільки не змирився із існуючою протягом п'яти років робітничо-селянською владою, але й систематично проводить роботу, спрямовану на її повалення»⁶.

Якихось конкретних звинувачень слідчі київського ДПУ митрополитові Михаїлу не пред'явили. Слідство тривало всього кілька днів, і вже 5 лютого було зроблено висновок, що «громадянин Єрмаков є

стійким і вірним прихильником патріарха Тихона. Він не визнає усунення останнього, відкрито стоїть на його боці, знаходячи звинувачення Тихона радянською владою... походом радянської влади проти церкви (ст. 57 Кримінального кодексу УСРР).

Зайнявши з перших же кроків обновленського церковного руху у Київській губернії (та на Правобережній Україні явно непримиримо та ворожу позицію, завдяки своєму впливу та авторитету серед духовенства, сприяв організації міцного контрреволюційного Тихонівського фронту, який у своїй боротьбі з обновленськими течіями використовував для контрреволюційної агітації, поширення різних фальшивих чуток про обновленський рух («переодягнені жиди», «комуністи» тощо), дискредитуючи радянську владу. Митрополитом Михаїлом як екзархом України та керуючим Київською єпархією не було вжито ніяких заходів для ліквідації цієї агітації духовенства. Навпаки, він всіляко сам заохочував її, благословляв подібних проповідників і проповідував сам (ст. 73 КК УСРР). Такі дії Михаїла та його прихильників зумовили ряд ексцесів з боку населення Києва, що мали місце при наданні Губліквідкомом, згідно з постановою останнього, храмів обновленським групам... (ст. 19 КК УСРР).

Вважаю, що надалі перебування митрополита Михаїла у Києві потягне за собою посилення контрреволюційно-тихонівського фронту і, тим самим, поширення різних фальшивих пліток про церковні обновленські рухи, що пов'язуються цим фронтом із фронтами радянської влади, носитиме характер контрреволюційної агітації, яка дискредитує радянську владу та її органи, як у Київській губернії, так і на Правобережжі. Поведінка Михаїла розкладає маси і може спричинити у майбутньому ще цілий ряд нових ексцесів. Вважав би за необхідне вислати митрополита Михаїла до Москви у розпорядження ДПУ РСФРР»⁷. Ясніше і не скажеш про справжні причини арешту екзарха.

У Москві 60-літнього митрополита помістили в сумнозвісну Бутирську тюрму. У зв'язку із хворобою вуха погіршився слух. Але навіть за цих умов йому не дозволяли зустрітися віч-на-віч із рідною сестрою.

На підставі вигаданих звинувачень слідча ДПУ РСФРР Якімова 11 травня 1923 року зробила висновок про доцільність ув'язнення Михаїла у концтабір строком на 2 роки. Але літа... У слідчій справі знаходимо запис невідомої Андрєєвої: "60 років, у табір не можна. Заслання у Наримський край на 2 роки". 13 липня 1923 року Комісія НКВС з адміністративних заслань прийняла ухвалу про відправлення Михаїла до Туркестану строком на 2 роки⁸. Після відбуття покарання колишній екзарх оселився у Москві, але як церковний діяч він уже себе не проявляв.

Хоча обновленський рух і не користувався особливою популярністю серед віруючих, але при підтримці частини партійного керівництва, ДПУ, НКВС, при всіляких утисках та переслідуваннях прихильників української автокефалії та патріарха Тихона, обновленцям усе ж таки вдалося

поширити свій вплив на частину православних парафій в Україні. Ставши на бік обновленців, влада змушена була все більше втягуватись у внутрішні церковні справи релігійних об'єднань, що явно суперечило, декрету про відокремлення церкви від держави. Звернімося до фактів.

Безумовно, керівна верхівка у Москві була зацікавлена у всебічній компрометації патріарха Тихона. Коли готувався суд над ним, на місце було надіслано телеграму ЦК РКП(б) про суд та відповідну роботу з цього питання. Антирелігійна комісія при ЦК КП(б)У на засіданні 27 березня 1923 року в свою чергу ухвалює: «1. По лінії ДПУ дати директиви на місця губвідділам ДПУ зв'язатися з губкомами (партії — *Авт.*) з тим, щоб широко проводити кампанію безпартійних віруючих з приводу суду над Тихоном, використавши «Живу церкву».

2. Дати розпорядження по лінії НКВС про відсутність перешкод для влаштування зборів віруючих у церквах для роз'яснення суду над колишнім патріархом Тихоном»⁹.

Антирелігійна комісія при ЦК КП(б)У фактично безпосередньо втручалася у внутрішнє життя обновленців. Вона визнала необхідним існування Всеукраїнського Вищого Церковного Управління (ВУВЦУ) та його переїзд із Києва до Харкова. Дано навіть санкцію на перевезення меблів із Київського Покровського монастиря у Харків для штабу обновленців¹⁰.

Типовим явищем була примусова передача обновленням православних храмів усупереч бажанню основної маси віруючих, розстановка ДПУ «своїх» людей у керівних органах обновленців, підготовка різного роду звернень антитихонівського змісту тощо. Полтавський губвідділ ДПУ, інформуючи центр про діяльність духовенства губернії у вересні 1922 року, повідомляв: «Вжито заходів для того, щоб на наступних виборах правлячого єпархіального єпископа жодна із кандидатур... Київського Синоду (прихильників патріарха — *Авт.*) не була обрана, причому вся ініціатива має перейти до обновленських груп»¹¹.

Бердянський окружний комітет партії інформував у липні серпні 1923 року Катеринославський губком: «В силу цілого ряду економічних та політичних причин духовенство Бердянського округу було яскраво реакційним, і тому розкладання зустріло досить сильну і згуртовану групу...

Нами взято курс на організацію «Живої церкви», проведено ряд з'їздів благочинних округів та окружний з'їзд. Нашій роботі протистояла група на чолі зі стійким, освіченим і хитрим священиком Богословським, тихонівцем, але під впливом нашої роботи у місті його авторитет підупав серед самого духовенства»¹².

Не погрішимо проти істини, коли скажемо, що для Антирелігійної комісії при ЦК КП(б)У були притаманні провокаційні методи роботи. Так,

на одному із її засідань обговорювалося питання про друк та поширення серед віруючих звернення одного із єпископів-обновленців до патріарха Тихона. Комісія ухвалила доручити секретареві І.Сухоплюєву переробити (!) текст звернення¹³.

Свідченням того, що партійне керівництво та ДПУ України всіляко підтримували обновленців, є підготовка Собору обновленців. А яскравішою характеристикою методів їхньої роботи є, наприклад, кошторис на антирелігійну діяльність у республіці на жовтень-грудень 1923 року та пояснювальна записка до нього:

«1. Підготовка Собору єпископів:

а) направлення людей для переговорів з єпископами — противниками обновленців у Київ, Полтаву, Одесу та Катеринослав — 20 червінців;

б) телеграми, канцелярські вироби — 5 червінців.

Зважаючи на новий курс, необхідно вести переговори з єпископами-противниками для залучення на Собор єпископів, щоб надати йому більшого авторитету та дійти згоди.

2. Проведення Собору:

а) витрати на проїзд та утримання 20-и єпископів по 6 червінців на кожного — 120 червінців;

б) друкування матеріалів та протоколів Собору — 10 червінців;

в) друкування звернення єпископа Йосипа Кречетовича для поширення серед населення — 25 червінців.

Собор єпископів потрібен для підняття авторитету обновленського руху.

3. Ремонт приміщення для Синоду — 50 червінців. Відремонтованих вільних приміщень у Харкові немає. Приміщення, яке отримає Синод, потребує ремонту, а при критичному матеріальному становищі його, він самостійно не зуміє відремонтувати приміщення.

4. Субсидія друкованому органу Синоду — 50 червінців. Для зміцнення і розвитку обновленського руху необхідний друкований орган, а без одноразової субсидії його неможливо видати.

5. Утримання Синоду протягом першого місяця — 40 червінців. Раніше ніж за місяць неможливо домогтися самоокупності Синоду, а тому протягом першого місяця його необхідно забезпечити матеріальними засобами.

6. Утримання 5-и агентів у центрі по 6 червінців кожному у місяць протягом 3-х місяців — 90 червінців. Для контролю та керівництва церковними справами Центру потрібно мати хоча б 5 агентів, які проводили б нашу роботу.

7. Утримання по 2 агенти у кожній губернії (усього 18 агентів по 5 червінців на місяць протягом 3 місяців) — 270 червінців.

8. Витрати на роз'їзди 5 агентам Центру по 10 червінців на кожного

протягом 3 місяців — 150 червінців.

9. Непередбачені витрати — 25 червінців.

Усього — 855 червінців»¹⁴. Кошторис було затверджено на політбюро ЦК КП(б)У, а уряд виділив кошти.

Ось так. Діючи за принципом «розділяй і володій», втягуючи духовенство у боротьбу із ненависним частині партійно-державного керівництва патріархом Тихоном, органи ДПУ, очевидно, не розраховували на широку підтримку віруючими обновленського руху, а тому вітали всіх, хто ставав під знамено обновлення. Та, мабуть, самі співробітники ДПУ прекрасно розуміли, що мають справу з духовенством не вищого морального гатунку.

Собор обновленців проведено в м. Харкові у жовтні 1923 року. Він проголосив утворення Української Синодальної церкви, яку очолив митрополит Пімен. Синод складався із 5 чоловік. Ось яку характеристику членам керівної групи новоутвореної розкольницької організації дав співробітник секретного відділу ДПУ республіки: «Митрополит Пімен — Голова Синоду. Раніше був правлячим архієпископом Подільської губернії — чернець, з березня місяця цього року (1923 — *Авт.*) бере участь в обновленському русі. Був зв'язаний з ДПУ на Поділлі. За останній час, бачачи крах «Живої церкви», намагався підготувати ґрунт для ведення переговорів із тихонівцями... Можна бути впевненим, що через нього вдасться проводити роботу Синоду у бажаному напрямку.

2. Архієпископ Донецький Андрій — член Синоду... притягувався до відповідальності з приводу вилучення церковних цінностей і в той же час завербований ДПУ. Уже кілька місяців очолює Донецьку єпархію як обновленець, підтримуючи зв'язок з ДПУ.

3. Єпископ Феодосій Прилуцький — член Синоду... З початку цього року пристав до обновленців... призначений ВУВЦУ тимчасово керуючим Полтавською єпархією. На початку активно проводив обновленську роботу, але після ряду невдач став вагатися, вступив у переговори із тихонівцями. Людина ненадійна.

4. Протоієрей Б.Т. Дикарьов — секретар Синоду. З самого початку обновленського руху брав у ньому активну участь і працював під керівництвом ДПУ. Організував у Криму обновленський рух, був керуючим справами ВУВЦУ, а тепер є членом Московського Синоду. Людина цілком надійна і через нього станемо проводити всю секретну роботу.

5. Протоієрей Петро Фомін — казначей Синоду. Минуле його не радянське, але з самого початку обновленського руху бере у ньому активну участь і справами доводить, що порвав з минулим»¹⁵.

Проте, незважаючи на значні потуги по зміцненню обновленського руху у 1922-1923 роках, результати, здебільшого, не відповідали докладеним зусиллям. Полтавський губвідділ ДПУ, наприклад, повідомляв

у лютому 1923 року, що вплив обновленців на широкі маси незначний¹⁶. Інформатор ДПУ¹⁷, ієромонах Хрестовоздвиженського монастиря Сергій, після рекомендацій «шефів», був призначений ВУВЦУ керівником Полтавського єпархіального управління обновленців. Почав він свою діяльність на новому поприщі зі спроби захопити Хрестовоздвиженський монастир, що йому вдалося зробити завдяки сприянню губвідділу ДПУ. Прибравши до своїх рук монастир, Сергій у триденний термін виселив усіх ченців¹⁸.

Після цього, знову ж таки з допомогою властей, було відібрано у тихонівців приміщення єпархіального управління. Внаслідок цього, повідомляв у квітні 1923 року губвідділ ДПУ, старе духовенство позбавлене можливості нормально працювати. ДПУ передбачало посилити роботу по збору звинувачувальних матеріалів проти найактивніших тихонівців. Єпископа Григорія Лісовського, який заважав проводити лінію ДПУ, взагалі рекомендувалося відправити на відпочинок¹⁹. І все ж у травні 1923 року у Полтаві налічувалося всього 48 віруючих, прихильників обновленців, у Лубенському окрузі — 57, у Роменському — 19²⁰. Погодьмося, що цифри мізерні.

У червні 1923 року патріарх Тихон після заяви до Верховного суду, в якій визнав «провину» перед радянською владою, був звільнений. 15 липня він оприлюднив послання, в якому повідомляв про своє повернення до управління церквою, оголошуючи незаконним усунення його Помісним собором. Публічне каяття патріарха Тихона у злочинах, яких, власне, й не було, здавалося б, могло примусити й саму владу дотримуватися вимог свого ж декрету про відокремлення церкви від держави, відійти від втручання у внутрішні справи самої церкви, від розкольницької діяльності серед духовенства та віруючих. Але цього не трапилося. Керівні партійні органи республіки, ДПУ і далі всіляко підтримували обновленський рух та утискували тихонівців.

Антирелігійна комісія при ЦК КП(б)У, слухаючи 1 березня 1925 року питання про стан обновленства в Україні, ухвалила:

«1) По відношенню до тихонівщини провести політику «законного» обмеження, тобто всіляко через радянські, адміністративні та інші органи позбавляти їх матеріальних засобів, при спробах передачі у руки тихонівців парафій по можливості акту не оформляти і не затверджувати; розповсюдження літератури, збори, пропаганду поза церквою забороняти, гальмувати і де можливо не давати дозволу на церковні ходи тощо.

2) По відношенню до обновленства поставити перед ЦК КП(б)У та ЦК РКП(б) питання про необхідність увести:

а) повну автокефалію української церкви із затвердженням такої Всеросійським Синодом;

б) українізацію богослужіння;

в) всілякі полегшення обновленням, зниження податків, допомога у

пошуках засобів, приміщень і т.д.»²¹.

На цьому ж засіданні прийнято ще два «унікальні» рішення. Заслухавши питання про організацію чорносотенних груп тихонівців, Антирелігійна комісія ухвалює:

«1) ...організувати дрібні групи чорносотенних тихонівців, не дозволяючи їм об'єднуватися і переростати у великі організації;

2) для дискредитації цих груп пов'язати їх із контрреволюційними організаціями»²².

Цих провокаційних заходів з дискредитації прихильників патріарха Тихона членам комісії виявилось, очевидно, замало, і вони вирішили нанести ще й матеріальний удар. З питання про податки парафій на будівлі прийнято ухвалу, згідно з якою у містах — центрах губерній та округів — всі види податків з парафій тихонівської орієнтації стягували у максимальних розмірах (не менше 1 %), а з обновленських — у мінімальних (не вище 0,25 %) ²³.

У квітні 1925 року пленум ЦК КП(б)У доручає ДПУ республіки «прощупати настрій тихонівського духовенства»²⁴. Адміністративні органи сумлінно виконували доручення, часто висмокчуючи з пальця факти «контрреволюційності» тихонівців.

Полтавський губвідділ ДПУ вбачав, наприклад, ворожість у діях черниць Козельщинського монастиря у тому, що, отримавши 325 десятин, вони стали працювати на землі артілью. «Проводять агітацію релігійного характеру, — мовилося в інформації губвідділу ДПУ, — яка дає про себе знати яку школі, так і в дитячому будинку, що міститься на території монастиря. Крім того, цей же елемент агітує і проти «Живої церкви». Оскільки полтавський єпископ Г.Лісовський не підтримував обновленців, органи ДПУ зацікавились і його особою: «Наші зусилля — пришити справу єпископу Григорію, — здається, завершуються щасливо»²⁵. Дійсно, у липні 1923 року його притягли до кримінальної відповідальності за приховування церковних цінностей у 1922 році²⁶.

І все ж таки навіть за такої дискредитації тихонівців позиції обновленського руху були нестійкими, їм удалося на початок 1925 року відвоювати в Україні всього близько 2900 парафій, тоді як патріаршої орієнтації дотримувалися майже 6000 парафій²⁷. У Полтаві в березні 1925 року обновленських громад було 2, а тихонівських — 11, в центрах округів Полтавщини налічувалося тихонівських парафій — 6, обновленських — жодної, у районах і селах губернії — відповідно 986 і 4. Зростання обновленських громад зупинилося²⁸.

Позиції обновленського руху в Україні мала зміцнити ще одна провокація. Органи ДПУ республіки на початку 1925 року вирішили посилити роботу по розкладу патріаршої церкви шляхом утворення нового церковного угруповання із виразною ідеєю національно-незалежної церкви, її мали очолити «суворо канонічні», з погляду віруючих, єпископи-

українці. Це було необхідно і для протистояння Українській автокефальній православній церкві, яка також потрапила у немилість керівної верхівки. На наш погляд, ДПУ чітко врахувало ту обставину, що частина православних віруючих негативно поставилася до незвичайної висвяти В.Липківського та інших єпископів УАПЦ.

Після деякої підготовчої роботи, проведеної ДПУ, прихильниками нового церковного угруповання виявилися 5 ієрархів: архієпископ Іоанікій та єпископи Павло Погорілко, Сергій Лабунцев, Сергій Іваницький та Феофіл Булдовський. Усі вони зайнялися підготовкою наступного Собору, який і відбувся в червні 1925 року у м. Лубнах Полтавської губернії. «Радвлада скоро зареєструвала статут цього релігійного об'єднання... під назвою «Братське Об'єднання Українських Автокефальних Церков». Бо влада радо користалася зі всякого поділу і дроблення, які знищували церкву. Але ця акція єпископа Булдовського і інших з ним викликала рішучий опір з боку тихонівського єпископату на місці»²⁹. Дійсно, понад 20 архієреїв відмовилися брати участь у цій сумнівній операції.

Ставлення до інших православних угруповань Собор єпископів визначив так:

— боротьба з тихонівцями та липківцями (прихильниками УАПЦ — *Авт.*);

— до обновленців ставитися лояльно;

— засудити діяльність єпископів, які емігрували за кордон³⁰.

За оцінкою ДПУ, Собор єпископів був лівим крилом тихонівщини, оскільки став «на шлях активної лояльності щодо радянської влади»³¹. Сфера впливу нового церковного угруповання поширювалася на Харківщину, Донеччину, Полтавщину, Чернігівщину та на Поділля, тобто на ті регіони України, де правлячими архієреями були названі вище учасники Собору, їх підтримували віруючі майже 2000 парафій³².

В інформації про релігійну ситуацію в Україні на початку 1926 року, підготовленій для ЦК КП(б)У, ДПУ республіки з гордістю повідомляло: «Завдяки створенню угруповання Собору єпископів, а також завдяки розколу в автокефальній церкві (спровокованому ДПУ — *Авт.*) тихонівщина та липківщина змушені були всі свої зусилля зосередити на нових своїх ворогах, залишивши поза увагою боротьбу з обновленством. Ця позиція позначилася, правда, певним чином, на кількості громад Собору єпископів. Тихонівцям до 400 громад удалося відновити. Зате обновленство сильно зміцнилося як організаційно, так і кількісно»³³. Цьому сприяв, до речі, і Всеукраїнський Помісний Собор обновленців, який відбувся у травні 1925 року. Тут було проголошено автокефалію Української православної церкви на чолі із Синодом. Всесоюзний Собор обновленців у жовтні 1925 року її затвердив.

ДПУ могло пишатися своєю роботою по розколу православної церкви. Якщо його допомога обновленцям республіки у січні 1925 року

складала щомісячно 400 крб., то через рік потреба у грошових ін'єкціях відпала³⁴. Тимчасово зросла і кількість парафій — із 2900 у січні 1925 року до 3500 у січні 1926 року³⁵. Водночас, не вистачало єпископів, але бажаючих стати ними також було небагато.

Позиції обновленців на цей час були сильними у Харківському, Бердичівському, Первомайському, Куп'янському, Черкаському, Сумському, Павлоградському, Ізюмському та Миколаївському округах.

Рядові віруючі, прихильники обновленського руху очікували, що на Всесоюзному Соборі обновленців у жовтні 1925 року розглядатиметься питання про примирення із тихонівцями. Проте цього не сталося з вини митрополита О.Введенського. Це дало підставу останнім вкотре розгорнути агітацію проти обновленців, доводячи віруючим, що вони — «маріонетки у руках більшовиків»³⁶, агенти властей, які намагаються підірвати авторитет церкви для якнайшвидшої її ліквідації. У цей час єдиним, що працювало на авторитет обновленців, було їхнє визнання Вселенським патріархом.

До речі, оцінка тихонівців збігалася з оцінкою обновленського руху, даною М.Бердяєвим, який, перебуваючи в еміграції і не володіючи достатнім матеріалом, також вважав, що обновленці — «лише пристосування частини православного духовенства до існуючої влади, не реформація, а конформізм... Живоцерковники вже тому не заслуговують на ніяку повагу, що вони доносили на патріарха та ієрархів патріаршої церкви, займалися церковним шпигунством і пристосовувалися до влади імущих, вони підтримували зв'язок із ДПУ, яке давало директиви «Живій церкві». Ніколи жоден обновленський реформаційний рух не розпочинався із пристосовництва та конформізму, із доносів та шпигунства, він розпочинався із того, що його провісники самі були жертвами, а не робили жертвами інших... Живоцерковники не піднялися навіть до тієї ідеї, що у комунізмі є християнська правда, їх цікавив не комунізм, а влада»³⁷.

1925-1926 роки були роками найвищого піднесення обновленського руху. Але відчутних результатів боротьби із патріаршою церквою обновленці, незважаючи на всебічну допомогу ДПУ, не досягли. Ситуацією все більше заволодівали тихонівці. Наступник патріарха Тихона митрополит Петро, а згодом і митрополит Сергій робили все від них залежне, щоб представити обновленців в очах віруючих як відступників, розкольників, авантюристів.

Обновленці, опинившись віч-на-віч із багатьма проблемами, спробували активізувати діяльність через святкування у 1927 році 5-річного ювілею від дня організаційного оформлення руху, а в 1928 році планували провести черговий Собор. Проте планам не судилося здійснитися.

Цікавість до обновленського руху у кінці 20-х — на початку 30-х років втратили не тільки віруючі маси, але й влада, оскільки він не

виправдав надій на розкладання патріаршої церкви.

Тож не дивно, що наприкінці 20-х років обновленців почали все частіше зараховувати, як і ортодоксальне духовенство, до табору контрреволюціонерів. Чимало з них не уникли репресій 30-х років. У 1943 році голова новоствореної Ради у справах Російської православної церкви Г.Г.Карпов одержав від Й.Сталіна вказівку ліквідувати обновленську церкву та об'єднати її парафії в РПЦ³⁸. Проте аж до самої смерті у 1946 році одного із фундаторів обновленства митрополита О.Введенського власті терпіли існування окремих обновленських громад.

Така ж доля спіткала і церковне угруповання, очолюване єпископом Ф.Булдовським. Безплідність боротьби із прихильниками патріарха Тихона в Україні привела до краху як церкву, так і особисто єпископа Ф.Булдовського. І.Власовський пише, що у зв'язку з утиском і переслідуваннями його діяльність була перенесена до Харкова, а потім до Луганська. Коли закрили у 1937 році останню церкву, єпископ повернувся до Харкова, де і проживав до початку війни як звичайний громадянин.

Отже, робота державних органів по розкладанню і ліквідації традиційного православ'я шляхом судових процесів із вигаданими звинуваченнями, через всебічну підтримку сумнівних течій у середині 20-х років не принесла бажаних для властей результатів.

Віруючі маси зуміли побачити справжнє політичне обличчя обновленських груп і залишилися вірними церкві своїх батьків.

**Володимир ПАЩЕНКО,
професор, м. Полтава.**

ПРИМІТКИ

¹ Русское православие: веки истории. — М., 1989. — С. 622-623.

² В.Алексеев. Иллюзии и догмы. — М., 1991. — С. 223.

³ З Архіву Республіканського комітету Служби безпеки України (далі – АРКСБУ). — Спр. 45054-ФП. — Арк. 12.

⁴ Там само.

⁵ Там само. — Арк. 21.

⁶ Там само. — Арк. 19.

⁷ Там само. — Арк. 41.

⁸ Там само. — Арк. 72.

⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 1772. — Арк. 1.

¹⁰ Там само. — Арк. 2, 3, 4.

¹¹ Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). — Ф. П 9032. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 40.

¹² ЦДАГОУ. — Ф.1. — Оп. 20. — Спр. 1772. — Арк. 96.

¹³ Там само. — Арк. 5.

¹⁴ Там само. — Арк. 61, 62.

¹⁵ Там само. — Арк. 121.

-
- ¹⁶ ДАПО. – Ф. П 9032. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 24.
- ¹⁷ Там само. — Арк. 11.
- ¹⁸ Там само. — Арк. 25.
- ¹⁹ Там само. — Арк. 59.
- ²⁰ Там само. — Арк. 78.
- ²¹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2006. – Арк. 56.
- ²² Там само.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Там само. — Арк. 59.
- ²⁵ ДАПО. – Ф. П 9032 – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 95.
- ²⁶ Там само. — Арк. 120.
- ²⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2318. – Арк. 1.
- ²⁸ ДАПО. – Ф. П 9032. – Оп. 1. – Спр. 143. – Арк. 125.
- ²⁹ Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. У 4-х т. — Нью-Йорк — Київ, 1990. — Т. 4, кн. 1. — С. 197.
- ³⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2006. – Арк. 21.
- ³¹ Там само. — Арк. 22.
- ³² Там само. — Спр. 2318. – Арк. 2.
- ³³ Там само. — Арк. 4.
- ³⁴ Там само. — Арк. 5.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ Там само. — Арк. 16.
- ³⁷ Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. — М., 1990. — С. 147.
- ³⁸ Алексеев В. Иллюзии и догмы. — С. 261.